

NEMATERIJALNI ASPEKTI KULTURNE BAŠTINE I NJIHOVO MJESTO U MUZEJIMA

Pogled etnologa

LIDIJA NIKOČEVIĆ □ Etnografski muzej Istre, Pazin

IM 34 (3-4) 2003.

IZ MUZEJSKE TEORIJE I PRAKSE
MUSEUM THEORY AND PRACTICE

Većini pripadnica i pripadnika muzejskog svijeta poznata je činjenica da će Međunarodni dan muzeja, 2004. godine biti posvećen nematerijalnoj kulturnoj baštini. To je ujedno godina u kojoj će se održati Generalna konferencija ICOM-a, međunarodnog savjeta za muzeje, i to u Seoulu, u Južnoj Koreji, koja će također biti posvećena toj temi. Moglo bi se zaključiti da je napokon odabrana tema s manje općenitim naslovom nego proteklih godina, kada su određeni naslovi dopuštali vrlo heterogene priloge i diskusije. Ipak, svima nije približno jednako jasno o čemu je, zapravo, riječ i kako se u kontekstu njihova svakodnevnoga muzejskog rada mogu odrediti spram te teme, koja ne mora biti jednako poticajna za muzejske djelatnike različitih struka. Radi boljeg informiranja o tome, u ovom tekstu nastojat ćemo pokazati zašto je u muzejskom svijetu odabrana upravo ta tema. Bit će također riječi o dosadašnjim muzejskim iskustvima koja se odnose na prezentaciju elemenata nematerijalne kulturne baštine, uključujući i kritički pristup vrednovanju te baštine.

Na UNESCO-ovoj Generalnoj konferenciji, tj. na njezinoj 32. sjednici u Parizu 17. listopada 2003. usvojena je *Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine* (*Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*). Time su dopunjene postojeće, dobro znane i odavno usvojene konvencije o zaštiti materijalne kulturne baštine (tzv. spomenika kulture i prirodne baštine, uključujući i podmorje). Nakon što je prihvati najmanje trideset zemalja članica UNESCO-a (tijekom najviše pet godina koje su na raspolaganju za skupljanje potpisa), uvelike će utjecati na poimanje, definiranje i zaštitu kulturne baštine u cjelini, i to na razini aktivnosti svih institucija koje se bave zaštitom i interpretacijom kulturne baštine.

ZAŠTO SE NEMATERIJALNA BAŠTINA SMATRA VRIJEDNOM OSOBITE POZORNOSTI?

U samom tekstu Konvencije naglašena je činjenica da suvremeni procesi globalizacije i društvene transformacije nerijetko pridonose izobličavanju i nestajanju nematerijalne kulturne baštine, često i zbog nedostatka načina i metoda da se ona (za)štiti. Međutim, upravo se takva baština smatra temeljnom vrijednosti kulturnih različitosti i svo-

jevrnsnim jamstvom održivog razvoja, pri čemu se naglašava duboka ovisnost između nematerijalne i materijalne kulturne baštine, kao i one prirodne. Konvencija spominje i uočenu "univerzalnu dobru volju" i "zajedničko zanimanje i brigu" za zaštitu te vrste baštine. Mnoge zajednice (osobito one manje, određene modernim razvojem i visokim suvremenim tehnologijama), grupe, pa i pojedinci, imaju važnu ulogu u stvaranju, očuvanju, zaštiti i kreativnoj reinterpretaciji nematerijalne kulturne baštine, pridonoseći obogaćivanju kulturne raznolikosti i ljudske kreativnosti. Stoga je i dosada bilo različitih dogovora i preporuka na internacionalnoj razini, no to nisu bili nikakvi obvezujuć propisi ni mjere za zaštitu nematerijalne kulturne baštine, što ova konvencija nastoji postati. Imajući na umu neprocjenjivu vrijednost i ulogu takve baštine u procesu zbližavanja ljudi i omogućivanju njihova boljeg razumijevanja, valja postići viši stupanj svijesti o njezinoj relevantnosti i važnosti njezine zaštite u zajednicama, grupama i među pojedincima, osobito među mlađim naraštajima, osobito stoga što je kulturna različitost, kako je to već ugrađeno u Ustav UNESCO-a, danas najvažnija ideja te organizacije. U *Deklaraciji o kulturnoj različitosti* (*Universal Declaration of Cultural Diversity*) stoji: *Kulturna je različitost nužna za čovječanstvo, kao što je biološka raznolikost nužna za prirodu.*

ŠTO JE, ZAPRAVO, NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA?

Pod tim nazivom razumijevaju se izrazi, umijeća, znanja te predstavljanja, a potom instrumenti, predmeti i kulturni prostori s tim u svezi, koje društva, grupe, a katkad i pojedinci, prepoznaju kao dio vlastite kulturne baštine. Takva baština, nakon što je prenošena iz naraštaja u naraštaj bivajući stalno obogaćivana novim interpretacijama i ponovnim kreacijama (kao odgovor na okolinu koja je okružuje, te na interakciju s prirodom i poviješću), omogućuje njezinim nositeljima osjećaj i doživljaj identiteta i kontinuiteta, promovirajući ujedno poštovanje kulturnih različitosti i ljudske kreativnosti. Usput valja naglasiti da navedena konvencija nalaže isticanje samo onih tradicija koje ne vrijeđaju načela ljudskih prava i ne narušavaju međusobno poštovanje društava, grupa i pojedinaca te održivi razvoj.

sl. 1. Priča kao izložak: multimedijalno predstavljanje usmene tradicije u Muzeju ladinške kulture u Val di Fassi, Dolomiti, Italija

sl. 2. Film kao ključni medij u dokumentiranju nematerijalne kulturne baštine; s izložbe "Tkalci u Istri", Etnografski muzej Istre, Pazin, 2004.

Nematerijalna kulturna baština očituje se kroz usmene izraze i tradicije, tj. usmenu književnost (uključujući i jezik kao dio te baštine), izvedbene umjetnosti (glazba, ples, kazalište, itd.), društvene navade, običaje, rituale, proslave, potom znanja (i uz to vezane postupke) o prirodi i univerzumu te u tradicijskom rukotvorstvu, znanjima i vještinama.

Sam naziv *nematerijalna kulturna baština* neslužbeno je prihvaćen prijevod engleskog termina *intangible cultural heritage*, što bi doslovno značilo *neopipljiva kulturna baština*, premda se povremeno u engleskom jeziku rabi i naziv *living cultural heritage* (*živuća kulturna baština*), a rjeđe i *immaterial cultural heritage*, što bi doslovno značilo *nematerijalna kulturna baština*. U nas još nije bilo značajnijih rasprava o (ne)prikladnosti tog termina, kakve su se vodile u Sloveniji u povodu Dana muzeja, kada su pretežitno etnolozi i folkloristi raspravljali o nazivima *neosnovna*, *neoprijemljiva* ili *neopredmetena kulturna dediščina*.

NA KOJI NAČIN VALJA ZAŠTITITI NEMATERIJALNU KULTURNU BAŠTINU?

Jedan od glavnih ciljeva *Konvencije* jest potaknuti države članice da započnu identifikaciju, dokumentaciju, istraživanje, očuvanje, zaštitu, promidžbu, jačanje, transmisiju (formalnom i neformalnom edukacijom), kao i revitalizaciju različitih aspekata te baštine. Uz jačanje osjećaja međusobne solidarnosti, nužna je suradnja na regionalnoj i na nacionalnoj, ali i internacionalnoj razini. Osobito se treba potaknuti razmjenu informacija, iskustava i zajedničkih inicijativa. Na programima s temom zaštite tradicije valja raditi u uskoj suradnji s lokalnim zajednicama, grupama i individualcima.

Pojedine države imaju obavezu izraditi jedan ili više nacionalnih inventara koji stalno trebaju biti ažurirani i dopunjavani. Konvencija podrazumijeva osnivanje Komiteta za zaštitu nematerijalne kulturne baštine koji će biti sastavljen od predstavnika i predstavnica zemalja članica. Osim organizacijskih i savjetodavnih funkcija, Komitet će određivati koja će kulturna dobra biti uključena na *Reprezentativni popis nematerijalne kulturne baštine čovječanstva* (*Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity*) te u kojim se situacijama može odobriti međunarodna pomoć. Spomenuta lista nadomjestit će i uključiti postojeću listu, odnosno, *Proklamaciju najvažnijih kulturnih dobara usmene i nematerijalne baštine čovječanstva* (*Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity*), uobličene 1998. godine, koja je dva puta do sada, 2001. i 2003., identificirala ukupno 47 nematerijalnih kulturnih dobara. Druga lista, koju će nadležni Komitet tek osnovati, jest *Popis nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita* (*List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding*).

Poticajni model i primjer koji ova *Konvencija* donekle želi slijediti već se godinama primjenjuje u Japanu i Južnoj Koreji. Upravo je Južna Koreja najdetaljnije razradila program zaštite nematerijalnih kulturnih dobara, tako da nije slučajno što će Generalna konferencija ICOM-a u Seoulu biti posvećena temi zaštite nematerijalne kulturne baštine.

Kako se moglo zaključiti, zaštita nematerijalne kulturne baštine ili žive tradicije bazira se na istraživanju i dokumentiranju, a potom i na edukaciji i transmisiji. Moguće je da taj pristup nužno podrazumijeva i neku novu zakonsku regulativu, no sigurno je da podrazumijeva različite oblike javnog prepoznavanja, poštovanja i potpore što će se moći ostvariti putem rada postojećih i mogućih novih institucija ili pak onih starih ali upotpunjenih novim, opsežnijim djelatnostima. Za većinu vlada to znači osnivanje novih institucija ili bitno proširenje već postojećih. Iz *Konvencije* je vidljivo da se vlade, osim korištenja vlastitim resursima, mogu obratiti UNESCO-u za pomoć, osobito ako je riječ o vrlo

sl. 3. Hrana kao materijalna i nematerijalna kategorija kulture: dijarama s temom pripreme kimchija, ukiseljenog povrća (tradicijskog jela u Koreji) iz National Folk Museum of Korea, Seoul

ugroženim nematerijalnim kulturnim dobrima čiju budućnost ne mogu osigurati samo iz vlastitih unutardržavnih resursa. Stoga se *Konvencijom* predviđa ustanovljavanje fonda koji će se puniti članarinama i donacijama. Spomenuti internacionalni Komitet, uključujući njegove interne jedinice, nadgledavat će provedbu i kakvoću rada da bi se osigurala utemeljenost napora za očuvanje baštine na empirijskom istraživanju te na korektnom i regularnom vrednovanju.

POZITIVNE IMPLIKACIJE KONVENCIJE O ZAŠTITI NEMATERIJALNE KULTURNE BAŠTINE I NJEZIN ODRAZ NA ETNOGRAFSKE MUZEJE.

Etnografski muzeji i etnolozi uopće (uključujući i antropologe) jedni su od onih koji su od početka shvaćali vrijednost baštine i uočili da je riječ o ključnom pristupu u njihovoj djelatnosti. Još u ranim fazama edukacije etnolozi su naučili da se kultura, doduše načelno, dijeli na materijalnu, duhovnu i društvenu, ali da su to nedjeljive sastavnice i kvalitete određenih fenomena. Napokon, svaki predmet ima duhovno i društveno značenje. Međutim, nedjeljivost tih značenjskih aspekata u svakodnevnoj radnoj praksi etnologa često je bila potisnuta činjenicom da je praksa svakodnevnog rada u nekome muzeju, upravi za zaštitu kulturne baštine, odnosno u znanstvenom institutu bila lišena instrumentarija ili metoda za sveobuhvatniji, "totalni" pristup onim fenomenima kojima su se etnolozi bavili. Muzeolozi bi, na primjer, glazbeni instrument proučavali samo kao predmet, a folkloristi bi se više usredotočili na zvuk i glazbu koja se na njemu izvodila. Često je o osobnoj širini, potrebi, inicijativni i želji za suradnjom ovisilo koliko su limiti "znanata" bili nadiđeni radi potpunijeg iščitavanja značenja

nekog predmeta ili pojave. Možda je upravo činjenica da je izostanak šireg, znanstvenog pristupa pridonio slabljenju pozicije etnografskih muzeja u novije doba. Naime, oni su svojedobno bili istraživački centri, u kojima je stasalo više znamenitih ličnosti utkanih danas u povijest etnologije.

Suvremeni pristupi u različitim znanostima često utjelovljuju holističko načelo, nastojeći razumjeti pojave u njihovoj ukupnosti. Kada je riječ o metodologiji, primjena takvog načela realizirana je najčešće interdisciplinarnim pristupom, koji se čini i više nego logičnim kada je riječ o etnografskim temama. Obraduje li se etnološki, primjerice, tradicija obrade kamena, nije li logično da je potrebna suradnja i arheologa u nastojanju da se pojava prikaže u njezinu duljem kontinuitetu? Možda je dobrodošla i suradnja geologa koji mogu osvijetliti svojstva i zakonitosti nekog kamena. Stoga je, na primjer, prije dvije godine sjajna etnološka izložba zagrebačkoga Etnografskog muzeja *Narodna medicina* otpočela bila stvarana uz pomoć povjesničara medicine, liječnika, farmaceuta, tzv. alternativnih ljekarnika i drugih stručnjaka.

Neki su etnolozi u muzejima već otprije približili onome što se danas naziva nematerijalnom kulturnom baštinom ili nematerijalnim značenjskim aspektom neke pojave, nastojeći naznačiti (kulturni) kontekst tematiziranog predmeta ili pojave. U tom bi smislu, na primjer, bavljenje preslicama obuhvatilo kategoriju tradicijske umjetnosti (o temi dekorativnih rezbarija koje često sadržavaju) i usmene književnosti (s obzirom na to da se preslica spominje u pjesmama). Primijenimo li to na kolijevke, traženje konteksta proširilo bi se i na magijske čini za zaštitu novorođenčeta, običaje oko rođenja,

sl. 4. Radionica izrade salata od samonikloga jestivog bilja u Etnografskom muzeju Istre, Pazin, 2003.

sl. 5. "Narodna medicina", izložba Etnografskog muzeja iz Zagreba u Etnografskom muzeju Istre u Pazinu: primjer suradnje više struka u stvaranju izložbe

sl. 6. Čitati iz usmene književnosti jednostavan su način upućivanja na šire značenje predmeta; s izložbe "Tkalci u Istri", Etnografski muzej Istre, Pazin, 2004.

sl. 7. Mit o austrijskoj vladavini u Istri prikazan pomoću predmeta; s izložbe Istra: različiti pogledi, Etnografski muzej Istre, Pazin, 2002.

uspavanke, život dojenčadi. Primjerice, tematiziranje jednog žrnja moglo bi obuhvatiti uvid, odnosno prikaz podjele poslova u obitelji, šireg procesa pripreme hrane, pjesme koje su pratile ritmičko okretanje žrnja - sve redom nematerijalnih aspekata i značenja predmeta koji su vrlo često prikazivani unutar etnografskih muzeja Hrvatske.

VAŽNOST DOKUMENTACIJE. Ključna, ishodišna kategorija u svakom osmišljenom pristupu nematerijalnoj kulturnoj baštini jest dokumentacija. Znači li to da će muzeji koji će se baviti interpretacijom takve baštine postati djelomično i svojevrсни arhivi u kojima će biti pohranjene životne priče o pojedinim povijesnim događajima, osobne ispovijesti, pjesme, glazba i ostalo? Moguće, osobito stoga što suvremene tehničke mogućnosti pojednostavnjuju takve djelatnosti. Tim i sličnim pitanjima bavio se na svojoj godišnjoj konferenciji 2002. godine CIDOK ICOM-ov Komitet za dokumentaciju. Iskustva i razmišljanja iz Slovenije i Hrvatske također su bila iznesena: jedno o važnosti usmenih životnih priča koje skuplja Muzej novejšeg zgodovine u Celju, a drugo o projektu digitalne katalogizacije u Muzeju grada Zagreba koji kombinira podatke o materijalnoj i nematerijalnoj baštini. U posljednjem Maja Šojat-Bikić spominje razloge i svrhu takvog pristupa koji naglašava vrijednost nematerijalne kulturne baštine, što znači i odgovornost prema društvu, poticaj razvoju zajednice, razumijevanje identiteta, zaštitu posebnoga u kontekstu općega i generalnoga, stimuliranje interesa posjetitelja za baštinu, komunikaciju znanja - gotovo sve ono što bi trebalo biti prioritet muzeja u suvremenom društvu. Naime, ona uviđa da posjetitelje ne zanima samo suhi didaktički pristup već priče, dočarani duh prošlih vremena, društveni život starog Zagreba, starinski kuharski recepti. Ujedno postavlja pitanja u vezi s kriterijima, selekcijom i klasifikacijom takve građe, upravo s obzirom na veliko mnoštvo mogućnosti koje nude novi mediji.

Sustavnim dokumentiranjem mnogih kategorija nematerijalne kulturne baštine bavi se Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, a srodnu povijesnu dokumentaciju prikuplja i čuva i Etnološki zavod HAZU. Nedavno

ustanovljen Odsjek za nematerijalnu kulturnu baštinu pri Upravi za zaštitu kulturnih dobara imat će zahtjevan zadatak da pokuša potaknuti i organizirati način i sustav dokumentiranja koji će moći poslužiti zajedničkim potrebama same Uprave, različitih muzeja i drugih institucija koje će se baviti zaštitom i interpretiranjem te baštine. Premda bi se, kada je riječ o procesu identifikacije i istraživanja pojedinih nematerijalnih tradicija, Uprava za zaštitu kulturne baštine mogla osloniti upravo na muzeje, mnogi od njih u ovom trenutku zbog različitih razloga nisu spremni obaviti i taj zahtjevniji zadatak. Valja se nadati da će se za kontinuirani rad na tom važnom i opsežnom zadatku naći kriteriji, metode te materijalna sredstva i osoblje.

MUZEOGRAFSKA I MUZEOLŠKA INTERPRETACIJA NEMATERIJALNE KULTURNE BAŠTINE.

Mnogi europski muzeji već su odavno, u želji da sugeriraju atmosferu i kontekst izloženog predmeta i/ili tematiziranog fenomena, kreirali dijarame, a kasnije i cijele inscenacije, odnosno scenografije koje su trebale dočarati tijesnu ulicu nekoga marokanskog gradića ili ugođaj kakvog sela južnoameričkih Indijanaca. Takve su inscenacije bile praćene zvukovima, a u novije vrijeme čak i mirisima. Ta su ostvarenja često bila djelo profesionalnih scenografa, te nije čudno da su ih katkad karakterizirala teatarska svojstva i izrazi. Bilo kako bilo, nemoguće je zaniijekati njihov visok stupanj sugestivnosti i dojmljivosti, te izraženu mogućnost uvođenja nematerijalnih kulturnih elemenata u izložbu. U Etnografskom muzeju Istre u Pazinu 2002. godine postavljena je izložba *Maske i rituali*, o pokladnim običajima Dolomita, na kojoj su predstavljeni pokret i zvuk, a uz pomoć filmova i cjelokupno događanje na mjestima izvedbe običaja. Suvišno je naglašavati da je danas jedva moguće zamisliti (etnografsku) izložbu bez filmova, djelomice i stoga što je film u nekim primjerima jedini medij kojim se određeni običaj ili vještina može uspješno dokumentirati. Tako je upravo izložbom *Tkalci u Istri* (Etnografski muzej Istre, 2004. godina), na kojoj je, uz opsežnu izloženu tekstilnu građu sam proces pripreme pređe i tkanje na tkalačkom stanu moguće vidjeti samo na filmu koji prikazuje rad posljednjega

živog i aktivnog tkalca u Istri. Na taj način film nije prateća, usputna kategorija, već jedan od temeljnih nositelja značenja na izložbi, i samo se putem njega može dokumentirati i na određeni način očuvati vještina tkanja, kao nematerijalna kategorija tradicijske baštine. Stoga je sasvim jasno da većina novih etnografskih izložbi i stalnih postava sadržava niz ekrana na kojima je moguće vidjeti običaje i rituale (poput novoga stalnog postava u Etnografskom muzeju u Grazu), plesove, izvođače tradicijske glazbe. U muzeju ladinske kulture u Val di Fassi na sjeveru Italije (Museo Ladino di Fassa) pritiskom na ilustraciju lika iz folklornih priča i bajki moguće je čuti tematsku priču koju priča kazivač ili kazivačica na jednome od lokalnih govora, i to u više varijanti. Uključivanje usmene književnosti u izložbe moguće je i na vrlo jednostavne načine, što je također česta praksa u Etnografskome muzeju Istre.

No i cijela izložba može slijediti, odnosno ilustrirati neki mit ili priču, kao što je učinjeno u dijelu izložbe *Istra: različiti pogledi* (također postavljenu u Etnografskome muzeju Istre, u suradnji s Austrijskim etnografskim muzejom iz Beča i Etnografskim muzejom Kittsee). U toj prilici nastojala se prikazati sastavnica mita o Austriji koji još živi u Istri: uprizorene su asocijacije, simboli austrijske vlasti u Istri kojih su se dosjetili informatori tijekom istraživanja što je prethodilo realizaciji izložbe. Asocijacije poput riječi *car*, *žandari*, *vojska*, *željezo*, *mornarica*, *željeznica*, postali su dijelovi izložbe, za što je upotrijebljena različita i za etnografske muzeje i izložbe pomalo netipična građa.

Na taj način određena nematerijalna kategorija kulture - predaja, legenda, pjesma, zvuk ili jednostavno neka ideja, može biti poticajna tema i ishodište neke izložbe.

NEZAOBILAZNA KARIKA: PEDAGOŠKA DJELATNOST.

Kada je riječ o zaštiti nematerijalne kulturne baštine i ulozi muzeja u tom procesu, jedna od prvih mogućnosti i zadaća muzeja jest omogućiti učenje o pojedinim tradicijama putem aktivnosti muzeja izvan i unutar vlastite institucije. Tako muzej može postati mjesto širenja znanja i učenja vještina o određenim, napose ugroženim nematerijalnim kulturnim dobrima. Ta zadaća muzeja ni izdaleka nije nova, no u ovom

sl. 8. Izrada kopija omogućuje vlastito iskustvo prakticiranja tradicijskih znanja i vještina: radionica tkanja u Etnografskome muzeju Istre, Pazin

sl. 9. Prednosti i problemi muzeja na otvorenome: tradicija zaustavljena u "idealnom" obliku: Muzejski kompleks Astra, Sibiu, Rumunjska, 2003.

kontekstu ona je vrlo naglašena i zahtijeva promišljenu metodologiju te veću, širu društvenu angažiranost, uključujući i koordiniranost s mnogim pojedincima i institucijama izvan muzeja.

Ako je riječ o pojedinim znanjima ili vještinama, mnogi (etnografski) muzeji već imaju ustaljenu praksu omogućivanja tkanja, oslikavanja uskršnjih jaja, izrade određenih jela djeci, ali i odraslima ... Etnografski muzej Istre također ima prilično veliko iskustvo organiziranja radionica različitih tradicijskih vještina. U povodu višegodišnjeg bavljenja tekstilom prije dvije godine Muzej je dao izraditi kopiju tkalačkog stana kakav se čuva u stalnom postavu te je angažiran jedini preostali aktivni tradicijski tkalac u Istri koji je tijekom dvije posljednje godine održao niz radionica za različite grupe zainteresiranih. Ta je aktivnost, osim omogućivanja većem broju ljudi da tijekom trodnevnog tečaja svladaju cjelokupan proces snovanja i tkanja, želio skrenuti pozornost javnosti na nestajanje te vještine, za koju ne bi trebalo mnogo truda da se održi i da tkani predmeti nađu svoje nove korisnike: osobe koje žele njima opremiti svoje domove, turiste ili brojne agroturiste, tj. sudionike seoskog turizma u Istri koji nastoje biti opremljeni tradicijskim inventarom. No Etnografski muzej Istre, kao ni većina ostalih muzeja, nema tu kompetenciju, sredstva ni mogućnosti marketinškoga, odnosno gospodarskog angažmana da animira ili, štoviše, stvori uvjete za omasovljenje te proizvodnje, jer bi to značilo organizirati tržište, regulirati odnos ponude i potražnje, riječju, baviti se jednim drugim poslom koji

ni izdaleka nije samo muzejski. Taj posao u nekim drugim sredinama obavljaju različite institucije, koje tako postaju svojevrsni posrednici između muzeja i tržišta, odnosno onih koji će konzumirati pojedina kulturna dobra. Nije, dakako, nemoguće takve djelatnosti smjestiti u muzej, no samo u kontekstu redefiniranih i proširenih cjelokupnih mogućnosti muzeja. U ovom je trenutku za mnoge muzeje organiziranje radionica tehnički vrlo zahtjevno. Iznimno uspješna radionica pripreme salata od samonikloga jestivog bilja (pri održavanju izložbe *Narodna medicina*) u Etnografskom muzeju Istre u Pazinu, ma kako bila naoko jednostavna, podrazumijevala je također niz tehničkih zahvata koje je trebalo *ad hoc* kreirati (usklađivanje hrane, nabava posuđa, osiguranje higijenskih mjera, itd.).

U Koreji, primjerice, Služba za kulturna dobra redovito pruža nositeljima različitih kulturnih dobara, a tako i onima koji to dobro prenose, brojne oblike pomoći i potpore, bilo da je riječ o osiguravanju materijala i tehnika ili o organiziranju učenja vještina. Dakle, riječ je o financijskoj pomoći, ali i o onoj sistematičnoj, pa sudionici određenih kategorija nematerijalne kulturne baštine imaju osiguranu egzistenciju baveći se upravo onime po čemu ih je ta služba prepoznala. Sve je to povezano s državnim edukacijskim programima jer se tim vrijednostima mora omogućiti dugoročna potpora i poštovanje.

NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA KAO DVOSMJERNI PUT IZVAN MUZEJA I PREMA NJEMU.

Bavljenje nematerijalnom kulturnom baštinom omogućuje muzejima da izađu izvan svojih institucija. U Istri ima više primjera u kojima je Etnografski muzej Istre odigrao važnu ulogu u realiziranju pojedinih programa, a ima niz naznaka i planova za slične buduće projekte. Jedan od primjera je sudjelovanje u projektu Rezervata magaraca Liburna u Raškoj dolini, u sklopu kojega se istarska pasmina magaraca nastoji obraditi u ukupnosti njezine pojavnosti i prikazati prisutnost te pasmine na istarskom području u kontekstu ekoloških i kulturnih danosti. Brojni pak agroturisti diljem Istre sve češće žele usvojiti i neku tradicijsku djelatnost te pokazati određene vještine, tako da ima nade da će pri nekim biti organizirana lončarska, tkalačka ili košaraška radionica. Rumunjski primjer iz sela Lisa govori o sjajnoj suradnji Etnografskog muzeja u Brašovu, vlasnika agroturizma i pripadnika treće generacije muškaraca koji se u toj obitelji bave stupanjem vunenih tkanina (sabijanjem teksture istkanih predmeta uz pomoć vode i različitih naprava), te talijanske regije Piemonte, koja je financirala rekonstrukciju stupe i pratećih predmeta. Rekonstrukcija je izvedena prema svim pravilima etnografske muzejske struke, ona ponovno radi (moguće je i kupiti vunene pokrivače iznimne kakvoće), vlasnik objekta ima nove izvore egzistencije od agroturizma koji je tomu pridružen, a sami su tradicijski obrt i znanje održani. Sve je to u skladu s već odavno očitovanim konstruktivnim idejama o zaštiti *in situ*, koja u razmatra-

nom kontekstu dobiva i novo značenje. Istodobno se zadovoljavaju UNESCO-ova nacionalna, lokalna i individualna načela, kriteriji i potrebe.

Suprotno tome, neke je elemente nematerijalne baštine uputno predstaviti upravo u muzeju, da bi se samo događanje na originalnome mjestu zbivanja rasteretilo neprirodno velikog broja posjetitelja i pretjeranog zanimanja. Na primjer, običaj nošenja zvona na Kastavštini u mnogim je selima i mjestima savršeno vitalan i cjelovito očuvan običaj. Stanovnici nekih sela nisu baš sretni ako u pokladne dane onamo nagrne gomila nepoznatih ljudi koji ne mogu uspostaviti punovrijednu komunikaciju ni s lokalnim stanovnicima ni za zbivanje u cjelini. Takvu je publiku možda bolje usmjeriti na posredno upoznavanje tog običaja, u muzej, da se sam ritual pod prevelikim pritiskom ne bi deformirao. Očito je da valja također razlikovati žive tradicije od povijesne nematerijalne kulturne baštine, pri čemu treba razvijati specifične pristupe svakoj kategoriji na različite načine. Upravo prepoznavanje pravog pristupa i mjere može biti jedna od uloga muzeja u zaštiti nematerijalne kulturne baštine u sklopu kompleksnih nagodbi između interesa lokalne zajednice, UNESCO-a, interesa države, nositelja baštine i ostalih zainteresiranih.

OPASNOSTI I ZAMKE ZAŠTITE "ŽIVIH TRADICIJA".

Unutar ili izvan muzeja postoji opasnost da se pojedine tradicije "fossiliziraju" upravo zato što ih netko želi zaštititi i time im, najvjerojatnije nehotično, onemogućiti prirodan dinamički razvoj koji ih upravo i čini živim tradicijama. Naime, tradicije su se uvijek kroz vrijeme mijenjale i tako prilagođivale novonastalim okolnostima: to je jedini put da ostanu vitalne. Previše je primjera nadobudnih sentimentalista koji su u profesionalnom ili amaterskom djelovanju i htijenju da zadrže neki folklori izraz ili pojavu "autentičnom" i "originalnom" zapravo pridonijeli njihovoj deformaciji, marginalizaciji, pa i nestajanju, u najboljoj namjeri da ostanu "neiskvarene". Oni, pak, koji djeluju takvim nostalgicarima nasuprot drže da možda ne treba uopće štiti nešto što je vitalno, a ako je nešto već mrtvo, vjerojatno ni mjere zaštite neće pomoći da oživi, ili će to oživljavanje biti ishitreno i kratkog trajanja.

Neki etnolozi i antropolozi strogo razlikuju tradiciju od baštine. Pri tome tradiciju smatraju lokalnom kategorijom na razini sela ili manje zajednice, a baština, po njima, često počinje ondje gdje tradicija prestaje. Tako "upakirana" tradicija postaje globalna činjenica, svačija i ničija, a "konzumenti" te konstrukcije češće su urbanog karaktera. Antropologinja Barbara Kirshenblatt-Gimblet također drži da je baština novi način kulturnog stvaralaštva u sadašnjosti, koja ima svoje ishodište u prošlosti. Baštinu imenuju, biraju i potom njeguju strukture na pozicijama moći (ravnatelj muzeja, ljudi na čelu uprava za zaštitu kulturne baštine, ministri kulture), i ta baština po pravilu treba biti prikladna, reprezentativna, politički korektna, na ponos neke države. Kroz baštinu se ogleda država, odnosno ono što je imenovano

sl. 10. Sugestivnost etnografske izložbe: "Maske i rituali", izložba o pokladama u Dolomitima, u Etnografskom muzeju Istre, Pazin, 2002.

sl. 11. Zvončari u selu Rukavcu (okolica Opatije, općina Matulji)

baštinom pokazuje kako se pojedine nacije žele vidjeti. Kako unutar tog reprezentativnog načela prolaze tzv. manjine? Tko će pak prepoznati folklornu grupu Roma iz Vodnjana (jednu od najboljih u široj regiji) kao svoju baštinu? Istra? Hrvatska?

Neki se pribojavaju moći državnih institucija i moguće nacionalne kontrole tradicijskih kulturnih izraza, pri čemu je uočljiv tip intervencije odozgo nadolje (poznat u engleskom jeziku kao *top-down* pristup), koji se ne mora nužno temeljiti na kriterijima ljudi koji su nositelji određene nematerijalne tradicije. Odabir jednoga, "najboljeg" pripovjedača, plesačice ili pjevača unutar tih nositelja te izuzimanje ostalih može poremetiti ionako krhku ravnotežu među sudionicima neke tradicije u lokalnoj zajednici. Potom, nakon što, na primjer, neki običaj bude prepoznat kao "izuzetno vrijedan", tko će kontrolirati njegovo daljnje održavanje? Hoće li neke njegove komponente (npr. religijske) biti reducirane, dok će postupno početi dominirati turistički i komercijalni kriteriji?

Sama UNESCO-ova *Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine* naglašava da izabrana kulturna dobra moraju biti usklađena s općeprihvaćenim moralnim načelima i ljudskim pravima. Unatoč tome, mnoge rituale diljem svijeta neka druga, susjedna grupa koja živi na istom području može doživjeti kao isključiv, netolerantan, pa čak i nasilni (valja se sjetiti rečenice "Tvoja je baština moje robovanje"!). Kako se valja odnositi spram rituala koji rezultiraju odsijecanjem dijela ženskih spolnih organa ili nekim drugim sakaćenjima? Je li i to baština? Kako vrednovati običaj u kojemu se na Korčuli odsijeca glava volu, iako je taj običaj, premda "starodrevan" i dio identiteta mjesta u kojima se izvodi(o), izazvao niz gnušanja, zgražanja te polemiku u javnim medijima prije nekoliko godina? Kako se danas, kada senzibilnije rea-

giramo na pojave spolnog šovinizma, možemo postaviti spram teksta znane istarske tradicijske pjesme koja ima stihove: *Oj, Tonina, dobar ću ti biti, ni ne naj. Saku večer dva, tri zuba zbiti, ni ne naj...?*

Etnolozi i antropolozi o tome imaju velike dvojbe. Naime, njihova je zadaća razumjeti i interpretirati značenje neke kulturne pojave na način da je objašnjavaju unutrašnjim načelima (religijskim, moralnim itd.) same zajednice, grupe ili društva koji su je stvorili, u kontekstu određenog vremena i okolnosti. Kako se postaviti između načelnog UNESCO-ova priznavanja raznolikosti i granice tolerancije različitosti? Za etnologe i antropologe teškim zadatkom može biti i odabir kulturnih dobara "iznimne vrijednosti" (prema *Konvenciji*). Što će se dogoditi s onim tradicijama koje zbog nekog razloga nisu prepoznate kao "iznimne"? Korejski primjeri pokazuju da su te tradicije vrlo podložne marginalizaciji i izumiranju. Usto, da bi nečija baština danas postala svjetskom baštinom, ona ne treba biti samo izuzetna već i izuzeta, odnosno izdvojena, i prema univerzalnim načinima vrednovanja, što dovodi u kontradikciju poštovanje kulturnih različitosti koji se mjere i valoriziraju univerzalnim, globalnim standardima i kriterijima vrednovanja. To povlači za sobom još jednu bitnu kontradikciju: nematerijalna se kulturna baština nastoji spasiti od globalizacije, a upravo globalizacija omogućuje da nečije lokalno kulturno dobro postane dijelom svjetske baštine!

Zamjetno velik broj kulturnih dobara uključenih na UNESCO-vu listu najvažnijih kulturnih dobara usmene i nematerijalne baštine čovječanstva potječe iz manje razvijenih zemalja svijeta, što daje naslutiti da nerazvijenost može biti prevrednovana u baštinu. Zanimljivo je, međutim, da su na toj listi i neka kulturna dobra poput

sl. 12. "Diskretna" muzealizacija prostora
u izvornoj funkciji: rezervat magaraca
Liburna u Raši

Nogaku kazališta iz Japana, Kraljevskog baleta Kambodže i Kraljevskog rituala predaka iz Koreje, koji svi pripadaju oblicima visoke kulture, a u posljednja dva dolaze iz kraljevskih/carskih palača. S obzirom na to da se na toj listi ne nalaze rituali s europskih kraljevskih dvorova, može se zaključiti da lista potvrđuje različita mjerila za "nas" i "one druge", tj. za Europu i ostatak svijeta.

U *Konvenciji* piše da nematerijalnu kulturnu baštinu treba spašavati na *svaki način* da bi joj se osigurala vitalnost. Znači li to da će djeca izuzetnih i priznatih lončara ili tkalaca morati nastaviti taj obrt ili će moći odabrati biti sasvim nešto drugo?

Napokon, možda se polazi od pogrešne interpretacije da je nematerijalna kulturna baština izuzetno fragilna i podložna nestajanju. Zabilježena u individualnoj i kolektivnoj memoriji, življena generacijama, nije možda ni toliko krhka. Mi koji živimo na Balkanu i oko njega dobro znamo kako mitovi i legende mogu biti vrlo žilavi, žilaviji od bilo kojega materijalnog predmeta. Uostalom, razaranja i uništavanje materijalne baštine u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Afganistanu, Iraku i drugdje govore o iluzijama koje imamo glede postojanosti predmeta i spomenika kulture.

Suprotno tome, snažno se doima citat iz teksta *Intangible Heritage: do we Have the Right?* autora Jean-Aimé Rakotoarisoa, ravnatelja Sveučilišnog muzeja u Antananarivou na Madagaskaru, objavljenoga u posljednjem broju *ICOM Newsa* (2, 2004., str. 11.): *Pitanje je imamo li pravo izložiti neko privatno znanje proslijeđivano iz generacije u generaciju i odrediti kriteri-*

je za organiziranje tih informacija. Daju li nam naše titule, kvalifikacije i funkcije to pravo?.... Nematerijalna kulturna baština jedna je od posljednjih rampi koja štiti naše zajednice od svih oblika agresije kojima su ih izvrnuli njihovi vođe, katkad uz pasivno prešućivanje od internacionalnih posrednika, od kojih se očekuje da im pomognu u njihovu svakodnevnom životu. Imamo li ih pravo lišiti te posljednje zaštitne barijere?

IPAK... Nije oportuno dopustiti skepsi na nadvlada dobre namjere i zasjeni neka nova pravila interpretacije kulture uopće, koja bi se dogodila vjerojatno i bez izglasavanja *Konvencije o zaštiti nematerijalnih kulturnih dobara*. U tom kontekstu prošle je godine Hrvatska za uvrštenje na UNESCO-ovu listu najvažnijih kulturnih dobara usmene i nematerijalne baštine čovječanstva predložila *Istarski etnoglazbeni mikrokozmos*, tj. složeni glazbeni izraz nastao na tlu Istre prepletanjima i međuuutjecajima više naroda i etničkih grupa. Pokazalo se da administrativni pristup UNESCO-ovih službenika nije sasvim prilagođen kulturi graničnih područja, uključujući i baštinu manjina, unutar koje kulturne granice nisu oštre već fluidne, a kulturni se elementi u različitim koncentracijama i varijantama nalaze o obje strane međe. Autor prijedloga, istarski etnomuzikolog i glazbenik Dario Marušić u popratnom je tekstu pokazao kako je glazba istarskih Hrvata (i Slovenaca) utjecala na srodne pojave istarskih Talijana. Iz središta UNESCO-a stiglo je potom pitanje nije li riječ, zapravo, o višenacionalnoj kandidaturi koju bi zajednički trebale potpisati Italija, Slovenija i Hrvatska. Potom je poslana argu-

mentacija u kojoj se ističe da nema razloga za to jer Talijani u Italiji nikada nisu razvili one oblike glazbenog folkloru kakav imaju Talijani u Istri. Kandidatura je i dalje otvorena i u fazi je izrada dopuna; ako se postigne željeni cilj, Dario Marušić bi osnovao centar za istraživanje istarske glazbe radi razvijanja istraživačkih, izdavačkih i, osobito, edukacijskih programa.

BIBLIOGRAFIJA

1. Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. *Destination Culture. Tourism, Museums and Heritage* // University of California Press, Berkley, 1998.
2. Marušić, Dario. *Istarski glazbeni mikrokozmos. Prijedlog za upis u listu svjetske baštine* // Zagreb, 2002.
3. Nas, Peter J. M. *Masterpieces of Oral and Intangible Culture* // Current Anthropology, br.1., vol. 43, veljača 2002., str. 139-148.
4. Rakotoarisoa, Jean-Aimé. *Intangible Heritage: do we Have the Right?* // ICOM News, 2004., no. 2, vol. 57, str. 11.

Primljeno: 20. srpnja 2004

INTANGIBLE ASPECTS OF THE CULTURAL HERITAGE AND THEIR PLACE IN MUSEUMS

An ethnologist's view

At UNESCO's General Conference, namely at its 32nd session in Paris on October 17th 2003, the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage was adopted. This amended existing, well-known conventions of long standing concerning the protection of the intangible cultural heritage that will greatly influence the concept, definition and protection of the cultural heritage as a whole, with respect to the activities of all institutions that are involved in the protection and interpretation of the cultural heritage. Many communities (especially smaller ones, determined by modern development and modern high technologies), groups and even individuals, play an important part in the creation, preservation, protection and creative reinterpretation of the intangible cultural heritage, contributing to enriching the cultural diversity and human creativity. For this reason there have already been various agreements and recommendations on an international level, but they were not obligatory regulations or measures for the protection of the intangible cultural heritage, and this is something that this Conventions is aimed at.

The authoress of the text tries to provide, from the viewpoint of an ethnologist, an explanation as to why this theme was chosen in the museum world and gives a review of some museum experiences that relate to the presentation of elements of the intangible cultural heritage in ethnographic museums, including a critical approach to the evaluation of this heritage.